

УДК 316.1

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

*к. техн. н., професор О.С. Пономарьов,
к. екон. н., доцент А.О. Харченко*

Розглянуто сутність і причини кризи світової системи освіти. Показано, що вона зумовлена втратою відповідності цілей, змісту і характеру освіти сучасним реаліям і новим суспільним вимогам, а також запізненням реакції освіти на нові умови суспільного розвитку. Проаналізовано зв'язок і взаємну зумовленість глобальних проблем сучасності та кризи освіти. Доведено, що успішне подолання кризи можливе лише на основі її філософського осмислення і нової освітньої парадигми.

Ключові слова: *філософія освіти, криза освіти, глобальні проблеми сучасності.*

Загальна постановка проблеми та її актуальність. Сучасна криза світової системи освіти, існування якої визнає більшість теоретиків і

практиків цієї надзвичайно важливої і відповідальної сфери суспільного життя, зумовила істотне підвищення інтересу до філософського осмислення проблем самого феномена освіти. Чільне місце серед цих проблем посідає визначення джерел і глибинних причин цієї кризи, можливості та доцільних шляхів її подолання. Системний підхід до аналізу цих питань дозволяє виокремити в числі причин і проявів кризи освіти низку процесів і явищ, що кардинально змінюють цілі, зміст і характер людської цивілізації, насамперед суспільного виробництва, і сам спосіб життя людини і одержали назву глобальних проблем сучасності. Без аналізу їх сутності та характеру впливу на розвиток освітньої системи, а відтак і напрями подальшого розвитку людства, неможливо належним чином подолати кризу і забезпечити сталий стратегічний розвиток суспільства.

Таким чином, сьогодні важливою загальною проблемою соціальної філософії і філософії освіти постає виявлення взаємозв'язку тих складних і суперечних процесів, що визначають сутнісні напрями науково-технічного і соціального розвитку людства, з доцільним характером реформування освіти, вибору її цілей і змісту, розробки і використання адекватних педагогічних технологій. Добре відомо, що освіта являє собою один з найважливіших соціальних інститутів, який забезпечує збереження, накопичення і передачу від одного покоління до іншого надбань матеріальної і духовної культури і, таким чином, відтворення самого суспільства. Підкреслимо, що саме завдяки цій її ролі розв'язання зазначеної проблеми безпосередньо позначатиметься на розвитку практично всіх сфер суспільного буття.

Зв'язок проблеми з актуальними теоретичними і практичними завданнями полягає в тому, що тільки на підставі результатів філософської рефлексії та системного аналізу змісту і сутності процесів, сукупність яких характеризує сучасний стан людської цивілізації, і визначальних тенденцій розвитку науково-технічного і соціального прогресу можна визначити природу кризи освіти, цілі, зміст і характер її реформування. Розв'язання ж цього надзвичайно складного і важливого завдання відкриє шлях до розробки практичних дій та рекомендацій стосовно визначення нового змісту самої освіти та ефективних шляхів і засобів подолання її кризи. Тільки в такому разі можна буде забезпечити системі освіти можливість успішно виконувати своє суспільне призначення – надійно готувати підрастаючі покоління до успішного життя й діяльності в умовах складного мінливого світу.

Тому першим теоретичним і водночас практичним завданням має стати саме визначення джерел і глибинних причин кризи. У зв'язку з цим не можна не погодитись з тим, як відомі українські фахівці з соціальної філософії і філософії освіти Л.В.Губерський, В.П.Андрущенко та М.І.Михальченко справедливо підкреслюють, що “криза освіти”, про яку сьогодні так багато говорять по обидва боки Атлантичного океану, має не лише “інформаційну” природу. Її корені набагато глибші. Простою “комп'ютеризацією” її не подолаєш. Впровадження інформаційних

технологій – не панацея від усіх бід, а лише засіб осучаснення освіти, її модернізації відповідно до найновіших досягнень цивілізації. І не більше” [106].

Вважаємо за необхідне додати, що лише простою комп'ютеризацією ми тільки посилюватимемо її технократичний зміст. Завдання ж зняття кризи полягає в її олюдненні, у спрямуванні навчально-виховного процесу на формування у студентів розуміння того, що поглиблення знань, розвиток техніки й технології необхідні для подальшого поліпшення якості життя, для гармонізації відносин людини і суспільства з довкіллям, з природою, невід'ємною частиною якої є і сама людина.

Результати аналізу досліджень і наукових публікацій з проблеми переконливо свідчать про її важливість і актуальність. Як приклад, можна послатись на роботи таких авторитетних дослідників, як І.Д.Бех, Б.С.Гершунський, С.У.Гончаренко, Л.В.Губерський, М.З.Згуровський, І.А.Зязюн, В.Г.Кремень, С.Б.Кримський, М.І.Михальченко, Н.Г.Ничкало, М.В.Попович, Б.Саймон, С.О.Сисоева, Л.Л.Товажнянський та ін. Складні проблеми розвитку сучасної освіти та їх філософське осмислення перебувають у центрі уваги російських дослідників М.Н.Вересаєва, Е.Н.Гусинського, М.В.Кларіна, Ф.Т.Михайлова, Н.Н.Пахомова, Ю.Й.Турчанінової та ін. [2]. Цікаві дослідження проблем людини у філософії освіти здійснюють Т.П.Анішина та І.І.Ремезова. Всебічний філософський аналіз кризи освіти здійснено В.Б.Мироновим. Сьогодні актуальним проблемам філософії освіти присвячуються авторитетні наукові конференції, у тому числі міжнародні, публікуються глибокі аналітичні статті, видаються спеціалізовані збірники наукових праць.

Приємно підкреслити, що поступово формується і викристалізовується чітке уявлення про мету і предмет філософії освіти як важливої специфічної галузі в загальній системі філософських знань. Усе визначенішою стає і проблематика досліджень у сфері філософії освіти. Свідченням цього можуть слугувати хоча б роботи О.О.Дольської, С.Ф.Клепка, О.Ю.Панфілова. В той же час значна частина публікацій, на жаль, зосереджена на дослідженні хоча й важливих, однак часткових і переважно внутрішньосистемних проблем освіти. Хоча цілком очевидно, що освіта як соціальний інститут розвивається у цілісній єдності разом з розвитком соціуму, і тією чи іншою мірою проблеми освіти виступають відображенням суспільних проблем і породжуються ними. Отже й філософський аналіз феномену кризи освіти та можливих шляхів її подолання не може бути достатньо плідним без належного урахування визначальних проблем сучасності.

Тому *мета даної статті* й полягає у спробі дослідження взаємозв'язку та взаємозумовленості кризи освіти і глобальних проблем сучасності. Ми так і формулюємо цю мету, оскільки глибоко переконані саме у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості. Дійсно, вся сукупність сучасних глобальних проблем викликана діяльністю людини, насамперед у сфері суспільного виробництва. Сама людина, керівники виробництв

навчались, виховувались і отримували свою професійну підготовку саме в системі освіти, яка, зрештою, і має нести принаймні частину відповідальності за виникнення вказаних проблем і набуття ними глобального характеру.

Самі ж ці проблеми виростають сьогодні до масштабів, коли людство часто виявляється вже не в змозі успішно їх долати. Іншими словами, ці проблеми виходять з-під контролю людини, яка їх породила, починають розвиватись за власними закономірностями і, на жаль, не просто набувають незворотного характеру, а створюють реальну загрозу самому існуванню людини як біологічного виду.

Виклад основного матеріалу. Характерна особливість філософського аналізу будь-якої проблеми полягає у системному підході, виявленні причин і зовнішніх проявів та спробі прогнозування можливих напрямів подальшого її розвитку та імовірних наслідків. Як свого часу підкреслював Т.Гоббс, “філософія є пізнання, яке досягається шляхом правильного міркування і пояснює дії або явища з відомих нам причин, або продукуючих підвалин і, навпаки, можливі продукуючі підвалини – з відомих нам дій”. Підходячи з цих позицій до проблем сучасної освіти, слід перш за все звернути увагу на три такі обставини. Перша з них полягає у самій природі освіти як специфічного соціального інституту, призначеного для накопичення зберігання та примноження досягнень матеріальної і духовної культури та передавання їх від одного покоління до іншого. Це завдання вирішується шляхом цілеспрямованої підготовки особистості молодої людини до успішного життя й діяльності в умовах даного конкретного суспільства через її навчання, виховання та відповідну соціалізацію. Істотне ж ускладнення самого соціуму та умов його функціонування і розвитку відповідним чином позначається як на системі освіти, так і на характері та самій можливості виконання нею своїх завдань і функцій.

Друга ж із вказаних обставин полягає у достатній складності та суперечливості соціального світу та процесів, які в ньому відбуваються. Для них характерними є прояви індетермінізму та наявність біфуркацій. Тому до пізнання цих процесів, в тому числі й у системі освіти, слід підходити з позицій нелінійного мислення і з обов’язковим урахуванням закономірностей самоорганізації і саморозвитку складних соціальних систем. Адже зовсім не випадково К.Ясперс стверджував, що, “світ у своїй цілісності, як єдиний і замкнений, не тільки вислизає від пізнання, а і взагалі не існує для нас як несуперечливий і доступний досвіду”. Отже, криза освіти має розглядатися як один із складних проявів глобальних проблем сучасності. При цьому вона виявляється і породженням цих проблем, і виступає водночас одним із джерел їх виникнення.

Нарешті, третя обставина полягає у стрімких кардинальних змінах самого зовнішнього світу, суспільства як його невід’ємної частини, а також розуміння життєвих цілей і цінностей. За цих умов традиційна система освіти втрачає здатність належним чином відстежувати сутність і характер змін, що відбуваються, і своєчасно враховувати їх. Через це зміст і характер

освіти перестав відповідати соціальним потребам і очікуванням. Іншими словами, освіта повинна готувати людину для діяльності в умовах майбутнього, навіть контури якого ми можемо вгадувати лише досить приблизно. Саме у цій невідповідності змісту і характеру освіти новим реаліям сьогодення і вкрай невизначеного, важко прогнозованого майбуття і полягає сутність її кризи.

Подолання ж цієї кризи вимагає перш за все розробки нової філософії освіти, її нової парадигми. Тільки на їх основі можна сформувати ефективну методологію і логіку педагогічної діяльності, які б цілеспрямовано сприяли усвідомленому забезпеченню належного виконання системою освіти свого суспільного призначення, своїх завдань і функцій в складних і суперечливих умовах сучасності. Філософія освіти має бути не якимось “мудрствуванням”, а виступати невід’ємною галуззю системи філософських знань, мати свою цілісну внутрішню структурну визначеність, чіткий предмет дослідження та понятійно-категоріальний апарат. На наше глибоке переконання, вона має виходити з онтології освіти, розглядати її різні гносеологічні та телеологічні аспекти, визначати і плідно використовувати аксіологічний і герменевтичний інструментарій, враховувати закономірності педагогічної етики та естетики.

Тож стає очевидним, що в умовах істотного впливу складних проблем сучасності, які носять суперечливий характер і набули справді глобальних масштабів, пошук шляхів і засобів плідного стратегічного розвитку освіти не може обмежуватись тими чи іншими суто “косметичними” заходами типу впровадження 12-річного шкільного навчання чи 12-бальної системи оцінки знань. Взагалі, справа не в кількісних показниках (як би вони не подобались прихильникам подібної нумерології у високих кабінетах керівництва галузі). Справа полягає в необхідності чіткого визначення нових цілей і нового характеру освіти в умовах складного і непередбачувано мінливого світу, до яких вона і має готувати людину відповідно до свого призначення.

Передові педагоги завжди прагнули визначати цілі та зміст освіти відповідно до характеру суспільного розвитку, удосконалювати їх відповідно до науково-технічного і соціального прогресу. Свідчення цього ми можемо спостерігати у послідовній зміні схоластичного підходу до навчання і виховання знаннево орієнтованим, потім діяльнісно орієнтованим, а згодом і особистісно орієнтованим. Кожен з них має як свої переваги, так і певні недоліки, причому прагнення позбутися останніх на кожному новому етапі розвитку освіти часто супроводжується втратою і переваг. Ось чому сьогодні все більшого поширення в педагогічній теорії та в освітній практиці набуває системний, або, як його все частіше називають, компетентісний підхід. Вважається, що він найбільшою мірою відповідає сучасним реаліям та провідним тенденціям суспільного розвитку.

Ще В.І.Вернадський відзначав, що характерною тенденцією нашого часу є перехід від спеціалізації з галузей знань до спеціалізації з проблем. За його словами, ми все більше спеціалізуємося не за науками, а за

проблемами. Це дозволяє, з одного боку, надзвичайно поглиблюватися у досліджуване явище, а з іншого – розширює його охоплення з усіх точок зору [3]. Оскільки ж освіта ґрунтується на досягненнях науки і прагне підготувати людину до активного доцільного їх використання в суспільному виробництві й життєвій практиці, вона також повинна переходити на проблемну методологію, яка і передбачає системність освіти.

Не випадково відомий американський філософ, педагог, теоретик і практик менеджменту Р.Акофф також вказує на те, що освіта системної ери має бути системною. На його думку, “в основі освіти системної ери повинен лежати принцип навчання, а не викладання”. Виходячи з того, що “добре запам’ятовується те, що ми прагнемо вивчити; і навпаки, погано засвоюється те, що нам нецікаво”, вчений доходить висновку, що “освіта системної ери повинна ґрунтуватися не на розподілі навчального матеріалу в жорстко регламентованих уроках, а на розвитку в учнях бажання навчатися і здатності його задовольнити”. Він впевнений, що “освіта системної ери повинна індивідуально підходити до кожного учня, всебічно зберігаючи його особистісні начала і пристосовуючись до нього” [4, с.192-193].

По суті, в наведених тут тезах викладено основні положення філософії освіти системної ери в її розумінні Акоффом. Однак, на наш погляд, у них ще недостатньо чітко простежується характер глобальних проблем сучасності та їх вплив на цілі, зміст і завдання освіти. А цей вплив часто виявляється вирішальним. Наприклад, однією з таких проблем стає сама глобалізація, яка визначальним чином змінює світ і саме буття людини. Як образно пише відомий фахівець з філософії освіти О.Ю.Панфілов, “якщо раніше інший досвід був чимось далеким, примарним й екзотичним, то сьогодні він раптом опинився зовсім поруч, на відстані протягнутої руки, виявився цілком реальним і життєвим. Можливість спілкуватися всупереч відстані і часу радикальним чином змінила сприйняття та ставлення до чужої точки зору, до іншого соціокультурного досвіду”. Тепер, на цілком слушну думку вченого, “європейський монолог усе більш перетворюється на планетарний діалог. Теперішня геокультурна та геополітична картина світу стає більш схожою на плюралістичний образ дискурсу різних цивілізацій із ціннісно рівнозначними історичними надбаннями, ніж на втілення ідеї загального руху всіх країн до єдиної суспільної довершеності” [5, с.27].

Світова фінансово-економічна криза, яку ми сьогодні переживаємо, не тільки стає яскравим свідченням глобальної взаємозалежності національних економік між собою, а й вимагає від системи освіти істотного посилення в загальній структурі професійної підготовки фахівців найрізноманітнішого профілю формування психологічної готовності, надійних умінь і навичок ефективно діяти в умовах інформаційної невизначеності та ризику, а також знання методів наукового прогнозування і уміння використовувати їх у житті та своїй практичній професійній діяльності. Крім того, істотного

значення набуває нелінійне мислення і визнання можливості індетермінізму.

Ще одне важливе завдання системи освіти, яке безпосередньо впливає з мінливого характеру сучасної доби, полягає у формуванні й розвитку в учнів та студентів інноваційного типу мислення, у прищепленні їм не просто психологічної готовності до можливих змін, а прагнення самим активно творити зміни, реально здійснюючи тим прискорення науково-технічного і соціального прогресу. При цьому спостерігається цікава еволюція ставлення людини до змін, що відбуваються у зовнішньому світі. Ця еволюція водночас стає і проявом змін самої людини та її ментальності. Дійсно, якщо раніше люди боялися змін, прагнули уникнути їх (згадаємо давньокитайську мудрість “не дай тобі Бог жити в епоху змін”), то пізніше вони навчилися сприймати зміни як певну даність та пристосовуватися до них. Сьогодні ж люди все більш свідомо творять зміни, пристосовуючи світ до своїх постійно зростаючих потреб, які до того ж ще й ускладнюються.

Необхідність у цьому пристосуванні як істотному екзистенціалі буття сучасної людини зумовлюється усвідомленням обмеженості наявних ресурсів і баченням цілковитої реальності їх вичерпності. Це усвідомлення відкриває ще одну складну і багатогранну глобальну проблему, яка також найбезпосереднішим чином торкається філософії освіти і вимагає значного посилення якісного рівня екологічної свідомості людства. Йдеться не тільки про проблеми забруднення навколишнього природного середовища, а й про необхідність рішучих змін у системі природокористування. Дійсно, сьогодні видобувну сировину використовують лише на 3-5%, а решта йде у відходи. Для їх складування потрібні значні площі, що призводить до виведення із господарського обороту родючих земель. Крім того, забруднюються підземні води рідкими компонентами відходів, а атмосфера – газовими і пиловидними їх компонентами. Людина втрачає безпосередній живий зв'язок з природою і, що ще страшніше, потребу у спілкуванні з нею.

У роботі [6] детально проаналізовано глобальні проблеми сучасності і наведено результати їх філософського осмислення. Узагальнено ці проблеми можна поділити на п'ять великих класів: економічні, екологічні, енергетичні, демографічні та морально-етичні, або життєво-ціннісні. При цьому всі вони мають свою власну складну структуру і виявляються взаємопов'язаними між собою. Дійсно, постійне зростання чисельності населення нашої планети і масштабів економічної діяльності людей вимагають усе більшої кількості продовольчих, матеріальних і енергетичних ресурсів, в той час як збільшення їх виробництва і використання погіршує екологічну обстановку.

Однак, досягнення науково-технічного прогресу не тільки дають змогу істотно послабити ці негативні процеси за рахунок високих технологій, а й забезпечити можливість сталого розвитку, коли задоволення індивідуальних і суспільних потреб здійснюється без погіршення стану довкілля. Зрозуміло, що самі ці досягнення безпосередньо визначаються якістю професійної підготовки в освіті. Тому видається зайвим підкреслювати, що всі наведені

проблеми мають пряме відношення до кризи освіти, тією чи іншою мірою можуть сприяти її поглибленню чи подоланню і водночас сама можливість їх розв'язання істотно залежить від успіхів у подоланні кризи освіти.

Дещо складнішою виступає ситуація з проблемами морально-етичного і життєво-ціннісного характеру. Ті кардинальні зміни, які відбуваються у соціокультурному середовищі під впливом науково-технічних і соціально-економічних процесів, зумовлюють формування у людей нових інтересів, нових життєвих цілей і цінностей, сутність і зміст яких ще тільки починають досліджуватись. А без цього важко, практично неможливо вибудувувати чітку стратегію виховання і соціалізації особистості. За цих умов видається доцільним при проектуванні навчально-виховного процесу виходити з системи одвічних загальнолюдських цінностей честі, добра і справедливості, толерантності, доброзичливості і гуманізму.

Висновки. Викладені міркування дозволяють впевнено стверджувати, що, *по-перше*, науково-технічний і суспільний прогрес зумовили не тільки істотне поліпшення умов життя й діяльності людини, а й ускладнили її взаємовідносини з природою, невід'ємною частиною якої виступає і сама людина. Це ускладнення породило низку складних і суперечливих явищ, що набули характеру глобальних проблем та істотно змінило світ. *По-друге*, той традиційно розумний компроміс, який завжди був притаманний освіті як специфічному суспільному інституту, в умовах сьогодення динамічного часу увійшов у суперечність з необхідністю оперативного реагування на нові потреби, що і стало причиною сучасної кризи освіти. Вона виявилася водночас і одним з проявів, і однією з причин вказаних глобальних проблем. *По-третьє*, подолання кризи можливе лише за глибокого філософського осмислення її сутності та розробки на основі його результатів принципово нової освітньої парадигми. Вона має передбачати нові цілі, зміст та логіку і методологію педагогічної діяльності, формування у студентів нелінійного інноваційного мислення і забезпечувати відповідність їхнього навчання і виховання закономірностям самоорганізації та особистісного саморозвитку. *По-четверте*, ця парадигма має виходити з усвідомлення сучасних проблем і бути спрямованою на рішуче їх подолання. Шляхи і засоби цього подолання також повинні обиратися на підставі забезпечення відповідності завдань і характеру функціонування освіти закономірностям її самоорганізації й саморозвитку як складної відкритої системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л.В.Губерський, В.П.Андрущенко, М.І.Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
2. Гусинский Э.Н. Введение в философию образовани: Учебное пособие / Э.Н.Гусинский, Ю.И.Турчанинова. – М.:Логос, 2001. – 224 с.

3. Вернадский В.И. О науке. – Т.1. – Научное знание. Научное творчество. Научная мысль / В.И.Вернадский. – Дубна, 1997. – 720 с.
4. Акофф Р. Акофф о менеджменте / Р.Акофф: пер. с англ. – СПб.: Питер, 2002. – 448 с. (Серия «Теория и практика менеджмента»).
5. Панфілов О.Ю. Методологічні засади реформування військової освіти в Україні / О.Ю.Панфілов // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2009. – №2. – С.27-31.
6. Кремень В.Г. Філософія управління: підручник / В.Г.Кремень, С.М.Пазиніч, О.С.Пономарьов. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – Харків: НТУ «ХПІ», 2008. – 524 с.

ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Пономарев А.С., Харченко А.А.

Рассмотрена сущность и причины кризиса мировой системы образования. Показано, что она предопределена утратой соответствия целей, содержания и характера образования современным реалиям и новым общественным требованиям, а также запаздыванием реакции образования на новые условия общественного развития. Проанализирована связь и взаимная обусловленность глобальных проблем современности и кризиса образования. Доказано, что успешное преодоление кризиса возможно лишь на основе его философского осмысления и новой образовательной парадигмы.

Ключевые слова: *философия образования, кризис образования, глобальные проблемы современности.*

PHILOSOPHY OF EDUCATION AND GLOBAL PROBLEMS OF MODERN TIMES

Ponomaryov A. S., Kharchenko A. A.

The essence and reasons of the education world system crisis is considered in the article. It is shown that it is predetermined by the loss of correspondence of aims, content and character of education to modern realities and new public requirements, and also by the delay of response of education to new conditions of social development. Connection and mutual conditionality between global problems of modern times and the crisis of education is analyzed. It is proved that successful overcoming of crisis is possible only on the basis of its philosophical comprehension and new educational paradigm.

Keywords: *philosophy of education, crisis of education, global problems of contemporaneity.*

Надійшла 14.04.2009

Рецензент: доктор філософських наук, доцент О.Ю.Панфілов
Харківський університет повітряних сил імені Івана Кожедуба

